

Izvorni znanstveni rad
UDK 343.1(497.5 Dubrovnik)“17“
Primljeno: 15.1.2014.

KIRURZI I BRIJAČI - VJEŠTACI U POSTUPCIMA DUBROVAČKOG KAZNENOG SUDA U 18. STOLJEĆU

NEDA KOVAČIĆ

SAŽETAK: U postupcima dubrovačkog Kaznenog suda u 18. stoljeću kirurzi i brijači se pojavljuju u ulogama prijavitelja kaznenog djela kada o njemu steknu saznanje i medicinskog vještaka ili svjedoka na poziv suda. Iz serije registra tužbi *Lamenta del criminale* kvantitativnom metodom su obrađeni i analizirani svi slučajevi medicinskih vještačenja (689) iz tri desetljetna razdoblja početkom, sredinom i krajem 18. stoljeća (1711/20, 1751/60. i 1791/1800). Analizirana je raspodjela uloga prema vrsti vještačenja, posebno razlika i razmjer vještačenja između kirurga i brijača, te u kojim postupcima vještače fizici i primalje. Navedeni su i slučajevi u kojima se kirurzi i brijači pojavljuju kao optuženici, tužitelji i svjedoci. Odabirom karakterističnih primjera opisan je oblik i svrha medicinskih izvještaja, te dokazni postupci u slučajevima ranjavanja, nasilne smrti, silovanja, čedomorstva i trovanja. Potražen je utjecaj medicinskog vještačenja na tijek suđenja i donošenje presude. Inicijalna pretpostavka istraživanja kriminaliteta u Dubrovniku u 18. stoljeću da je, s obzirom da su se sredinom stoljeća počele događati bitne promjene u smjeru napretka i blagostanja, u tom razdoblju došlo do pada razine nasilja potvrđena je kvantitativnom analizom učestalosti vještačenja, anatomske lokacije i procjene ozljeda prema opasnosti po život ozlijeđenoga.

Ključne riječi: Dubrovnik, 18. stoljeće, Kazneni sud, kirurg, brijač, medicinsko vještačenje, nasilje

Keywords: Dubrovnik, 18th century, Criminal Court, surgeon, barber, medical expertise, violence

Neda Kovačić, magistra farmacije, doktorandica doktorskog studija “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Branitelja Dubrovnika 38, 20000 Dubrovnik. E-mail: neda.kovacic@lerna.hr

Uvod

24. listopada 1711. Kaznenom sudu u Dubrovniku stigla je obavijest kirurga Antuna da Mada Matkova, sluškinja u bolnici *Domus Christi*, ima više ozljeda po cijelome tijelu. Kirurg ozljede opisuje pojedinačno i zbog krvarenja iz rodnice i pojave groznice procjenjuje da bi iste mogle biti opasne po život ozlijeđene.¹

Antun Liepopili, koji je podnio tu prijavu, komunalni je liječnik kirurg, službenik ugovorno zaposlen odlukom dubrovačkog Senata da besplatno liječi sve stanovnike grada uz određenu plaću i na utvrđeni vremenski rok.² Uz to, njegova je dužnost da najmanje dva puta dnevno, ujutro i navečer, obiđe bolesnike u bolnici *Domus Christi* i pruži im potrebnu medicinsku skrb.³ Odluka koja ga je obvezivala da prijavi nasilne smrti i rane za koje je posumnjao da su posljedica nasilja donesena je 1310,⁴ dakle, u vrijeme kada je Dubrovnik još bio pod mletačkom upravom i odgovara tridesetak godina starijoj odredbi mletačkog Velikog vijeća.⁵ Obaveza kirurga u kaznenom postupku nije se ograničavala samo na prijavljivanje nasilja, već se protezala i na stručno vještačenje. Medicinski

¹ *Essendo venuto a notizia alli SS. Giudici del Criminale come per la relatione del S. Antonio chirurgo che Mada Matchova servante nell' hospedale Domus Christi ha piu contusioni per la vita e che si a sopragionta la febre. Onda si forma il presente processo* ("Gospodi kaznenim sucima stigla je obavijest od gospodina Antuna, kirurga, da Mada Matkova, služavka u bolnici *Domus Christi*, ima više ozljeda po cijelom tijelu koje su prouzrokovale vrućicu. Pokreće se ovaj postupak"). Zapis se nastavlja nešto opširnijom izjavom kirurga, opisom pojedinih ozljeda, i procjenom da bi mogle biti opasne po život jer je Mada rekla da je krvarila iz rodnice. To je krvarenje po kirurgovom mišljenju prouzročilo vrućicu (*Lamenta de Criminale*, serija 50. 3, sv. 58, f. 31v). Kazneni zapisnici *Lamenta de Criminale* (dalje: *Lam. Crim.*) pohranjeni su u Državnom arhivu u Dubrovniku (dalje: DAD).

² *Antonius Liepopilli, publicus chirurgus*, potvrđen je u službi komunalnog kirurga na godinu dana 26. kolovoza 1711, od dana kada mu istječe prethodni ugovor (Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II. Beograd: Biblioteka centralnog higijenskog saveza, 1939: 73). O instituciji komunalnih liječnika kirurga u Dubrovniku vidi još u: Mirko Dražen Grmek, »Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja.«, u: *Iz hrvatske medicinske prošlosti*, ur. Mirko Dražen Grmek i Stanko Dujmušić. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954: 147-160; Jurica Bačić, *Magistri medicine srednjovjekovnog Dubrovnika (14. i 15. stoljeće)*. Zagreb: Medicinska naklada, 1997.

³ O liječenju pacijenata u bolnici *Domus Christi* vidi u: Tatjana Buklijaš and Irena Benyovsky, »Domus Christi in Late Medieval Dubrovnik: a Therapy for the Body and Soul.« *Dubrovnik Annals* 8 (2004): 103.

⁴ Nella Lonza, »Pred gosparom Knezom i njegovim sucima...: Dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 41. Citiran je arhivski izvor: *Liber omnium reformationum*, pag. V. c. 2 (odluka od 11. prosinca 1310).

⁵ Guido Ruggiero, »The Cooperation of Physicians and the State in the Control of Violence in Renaissance Venice.« *Journal of History of Medicine* 33/2 (1978): 159.

izvještaj nalazimo zapisan u knjigama tužbi kao dokaz, najčešće neposredno nakon prijave, ako ona dolazi od kirurga ili brijača, ili nakon privatne tužbe i popisa predloženih svjedoka.⁶

U Dubrovniku, kao i u mnogim drugim srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim gradovima, fizici, kirurzi, brijači (ranarnici) i ljekarnici primani su u javnu službu radi liječenja građana, a naročito su kirurzi i brijači bili važan oslonac Kaznenom sudu u progonu i kažnjavanju zločina. Gradski fizici su imali sveučilišnu naobrazbu i bavili su se onim dijelom medicine koji danas nazivamo internom medicinom. Nosili su naziv *magister medicus physicus*, *doctor in medicinis*, *doctor in physica* ili samo *doctor*. Kirurzi su se u početku nazivali *magister medicus plagarum*, a kasnije *magister medicus chirurgus* ili samo *chirurgus*. U nekim slučajevima su imali sveučilišnu naobrazbu, no najčešće su se obrazovali naukovanjem. Zbrinjavali su rane, namještali iščašenja i lomove kostiju, otvarali apscese, vršili trepanacije, pomagali kod porođaja, a liječili su i sifilis. Liječenjem su se bavili i brijači. Nazivali su ih *barberius*, *barbatonsor*, a ponekad uz njihovo ime stoji *barberius et chirurgus*, pa čak i *barberius et medicus*.⁷ Oni su obavljali sitnije kirurške zahvate, posebice puštanje krvi i vađenje zubi.⁸ Prepisivali su i lijekove i izvodili, kada je bilo potrebno, obdukcije.⁹ Dubrovačka bolnica *Domus Christi* uvijek je imala stalno zaposlenog jednog brijača,¹⁰ a brijača je zapošljavalo i dubrovačko nahodište.¹¹

⁶ O kaznenopravnom sustavu Dubrovačke Republike u 18. stoljeću opširno u: Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997. Posebice o službi kaznenih kancelara: 79-90.

⁷ Marojica Kaboga, poklisar harača, u svojim zapisima brijača Paola Ivanellija koji je bio u pratnji, u više navrata naziva *nostro medico*, pa čak i *nostro Fisicho* (Marin Kaboga, *Zapisci plemenitog gospara / Marina Marojice Kaboge izvanrednog poslanika Republike Dubrovačke na Carigrackom dvoru god. 1706. - 1707. prir. Lujo Vojnović*. Dubrovnik: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1909: 4, 20).

⁸ Opširno o fizicima, kirurzima i brijačima u: R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 8-144. Jeremić i Tadić zabilježili su u dubrovačkim arhivskim dokumentima od 1280. do 1808. godine 230 fizika i kirurga.

⁹ O tome da je otvaranje leševa bila zadaća brijača nalazimo više dokaza, među njima u cijelom nizu odluka bratovštine brijača u razdoblju od 1709. do 1788. godine (*Capellani delle Parti senatori dei Barbieri*, ser. 22. 2, sv. 9, f. 2-13v, DAD). Brijači su među sobom anonimnim postupkom kuglicama birali obično dvojicu za otvaranje leševa (*per aprire i cadaveri*).

¹⁰ Odredba o zapošljavanju jednog brijača sastavni je dio odluke o osnivanju bolnice, koju je Veliko vijeće prihvatilo 17. ožujka 1540. Vidi: R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 176.

¹¹ Rina Kralj-Brassard i Kristina Puljizević, »Porod iz nevolje: skrb o trudnicama i roditeljama pri dubrovačkom nahodištu u drugoj polovici 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1 (2013): 372. Brijač-kirurg koji je bio stalno zaposlen u nahodištu skrbio je za zdravlje djece.

Iz serije registra tužbi *Lamenta del criminale* kvantitativnom metodom su obrađeni i analizirani svi slučajevi medicinskih vještačenja (689) iz tri desetljeća razdoblja početkom, sredinom i krajem 18. stoljeća (1711/20, 1751/60. i 1791/1800).¹² Analizirana je raspodjela uloga prema vrsti vještačenja, posebno razlika i razmjer vještačenja kirurga i brijača, te u kojim postupcima vještače fizici i primalje. Navedeni su i slučajevi u kojima se kirurzi i brijači pojavljuju kao svjedoci, tužitelji i tuženici u kaznenim postupcima. Odabirom karakterističnih slučajeva opisan je oblik i svrha medicinskih izvještaja, te dokazni postupci u slučajevima ranjavanja, nasilne smrti, silovanja, čedomorstva i trovanja. Ispitan je utjecaj medicinskog vještačenja na tijek suđenja i donošenje presude.¹³ Istražena je učestalost medicinskih vještačenja u promatranim razdobljima. Inicijalna pretpostavka istraživanja kriminaliteta u Dubrovniku u 18. stoljeću da je, s obzirom da su se sredinom stoljeća počele događati bitne promjene u smjeru napretka i blagostanja, u tom razdoblju došlo do pada razine nasilja,¹⁴ ispitana je usporednom analizom prema anatomskoj lokaciji ozljede i kvalifikaciji djela s obzirom na opasnost po život ozlijeđenog u medicinski vještačenim slučajevima.¹⁵

Kirurzi, brijači, fizici i primalje: raspodjela uloga prema obliku vještačenja

Od 1711. do 1715. sud izvještava kirurg Antun Liepopilli.¹⁶ O njegovu dubrovačkom porijeklu možemo zaključiti na osnovi svjedočenja koje je iznio dubrovačkim govorom u jednom kaznenom postupku, te je stoga tako zapisano. Antun Liepopilli

¹² Istraživanje i objavljivanje povijesno medicinske građe u dubrovačkim kaznenim spisima 15. stoljeća započele su Tatjana Buklijaš i Stella Fatović-Ferenčić: Tatjana Buklijaš, »Per relationem medicorum: povijesno-medicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15. stoljeća (1421-1431).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 49-120; Tatjana Buklijaš i Stella Fatović-Ferenčić, »Medico-legal Practices in the Fifteenth Century Dubrovnik.« *Croatian Medical Journal* 45/2 (2004): 220-225.

¹³ Na istom uzorku istražen je godišnji ritam donošenja presuda, broj presuda prema skupinama kaznenih djela i trajanje sudskih postupaka. Vidi: Goran Cvjetinović, Ruža Radoš i Nella Lonza, »Tempo suđenja i trajanje dubrovačkih kaznenih postupaka u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50/1 (2013): 317-357.

¹⁴ Ivana Mrđen, Ana Prohaska i Nenad Vekarić, »Ritam zločina: godišnja i mjesečna distribucija kaznenih djela u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51 (2013): 277.

¹⁵ Opsežno istraživanje kriminaliteta na istom uzorku proveli su na vrelima iz Državnog arhiva u Dubrovniku studenti doktorskog studija "Povijest stanovništva" na Sveučilištu u Dubrovniku pod vodstvom Nenada Vekarića i Nelle Lonze. Uzorak obuhvaća 9.349 kaznenih postupaka.

¹⁶ Nemamo informacija od kada i do kada je obavljao kiruršku praksu ni gdje se školovao.

izjavljuje da je šetao sa svojim bratom kada je došlo do tučnjave na Pilama ispred "hospitalla ubogieh".¹⁷ Njegove izvještaje nalazimo u 83 slučaja. Svi se izvještaji odnose na rane i ozljede nastale fizičkim napadom. Sud ga je uputio na očevid samo jednom, no budući da se u prijavi ubojstva nije spominjala trudnoća, ne znamo zašto su se suci u ovom slučaju odlučili poslati kirurga, a ne brijača.¹⁸

Dana 11. siječnja 1714. stupa u gradsku službu *Doctor Donatus Gioseffi, medicus phisicus et chirurgus* za plaću od 150 dukata.¹⁹ Već sljedećeg dana prijavljuje ranjavanje Marije Ivanove iz Trstena puškom u desnu ruku.²⁰ O njemu ne nalazimo nijedan drugi podatak.

Kirurg Domenico pojavljuje se u zapisnicima Kaznenog suda od srpnja 1715.²¹ do kraja prvog promatranog razdoblja 1720.²² u 79 postupaka. O njegovom nastupu u službu gradskog kirurga 2. srpnja 1715. svjedoči zapis u Ceremonijalnoj knjizi, iz kojeg je vidljivo njegovo napuljsko porijeklo.²³

U potrazi za nedvojbenim dokazima u dva slučaja koji bi mogli biti kvalificirani kao ubojstvo, sudsko vijeće ne prihvaća mišljenje kirurga već određuje obdukciju u prisustvu kirurga i dva fizika. Prvi se odnosi na smrt Miha Ivanovog 19. svibnja 1716. u bolnici *Domus Christi*. Postupak protiv Antuna Ivanovog Bana je dan ranije pokrenula u Mihovo ime njegova žena Kata. Prema izjavi koju je toga dana dao kirurg,²⁴ tužitelj se nalazi u bolnici *Domus Christi*. Rana na lijevom ramenu "može nekada biti opasna po život jer je nož probio mišić" (*penetrante li muscoli*). Sljedećeg dana kirurg obavještava sud da se stanje ozlijeđenoga Miha pogoršalo. Kao posljedica ranjavanja pojavio se osip u predjelu rebara, groznica i delirij, i postoji opasnost da Miho umre. Dva suca i kancelar odmah nakon dojave odlaze u bolnicu ispitati ozlijeđenoga Miha. Na vratima bolnice svećenik ih obavještava da je Miho upravo preminuo. Suci odlučuju da se leš odmah otvori kako bi se prepoznalo od kojeg "zla" je umro. Nalažu fizicima, kirurgu i brijaču (kancelar

¹⁷ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 88v. Postupak je pokrenut prijavom brijača Luke 19. ožujka 1718.

¹⁸ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 102v.

¹⁹ Plaće kirurga su se na početku 18. stoljeća kretale od 150-200 dukata godišnje. Plaće liječnika fizika bile su dvostruko više (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 72-88).

²⁰ *Lam. Crim.* sv. 61, f. 49.

²¹ Dana 8. srpnja 1715. izvještava da je u bolnici pregledao Nikolu Đukesa koji je ranjen mačem. Ustanovio je ozljedu peritoneuma i ranu ocjenjuje opasnom po život (*Lam. Crim.* sv. 64, f. 39v).

²² Kancelar u ovom razdoblju u nekim slučajevima izostavlja ime i upisuje samo *Chirurgo*. Primjerice, *Lam. Crim.* sv. 67, f. 61v; sv. 68, f. 100.

²³ *Ceremoniale*, ser. 21.1, sv. 8. 1, f. 133v (DAD). Na podatku zahvaljujem Nelli Lonza.

²⁴ Ovo je jedan od slučajeva u kojima kancelar ispušta ime kirurga.

nije zapisao imena) da naprave ovu pretragu i obavijeste ih. Doktor Bogascini²⁵ izvještava da je rana duboka četiri prsta ispod kože i da nije bila opasna, a oko rane je opazio osip za koji smatra da ne potječe od rane, a koji je uzrokovao smrt. Kirurg Domenico mijenja svoj prethodni iskaz. Nakon što je otvoren leš, ne nalazi da je rana duboka i konstatira da nema ozljeda iza rebara. Po njegovu mišljenju smrt nije prouzročio osip nastao kao posljedica ranjavanja već se radi o osipu (*risipella*) nastalom zbog uvjeta klime i prostora bolnice, zbog čega su mnogi umrli (...*clima et dall' ambiente dell' Hospedale nel quale... sono morti molti...*). Doktor Sismiti²⁶ se u potpunosti slaže s tim iskazom i dodaje da se osip prouzročio ranjavanjem ne može razviti u tako kratkome vremenu. Presuda donesena 30. prosinca 1719. počinitelju Antunu Ivanovom Banu na kaznu veslanja na galiji u trajanju od tri godine pokazuje da su suci uvažili mišljenje vještaka i slučaj kvalificirali kao teško ranjavanje, a ne ubojstvo.²⁷

U drugom postupku ozlijeđeni zidar Nikola biva otpušten iz bolnice 3. travnja 1718, nakon ozdravljenja rane nastale ubodom igle u leđa.²⁸ Dva tjedna nakon otpuštanja iz bolnice sudu stiže obavijest da je Nikola ponovo primljen u bolnicu zbog groznice. Nikola umire u bolnici, pa suci pozivaju fizike Bogascini i Serafina Rigolija²⁹ i kirurga Domenica i određuju otvaranje leša kako bi se ustanovio uzrok smrti. Leš je otvorio brijač u dvorištu bolnice *Domus Christi*. Kancelar zapisuje da su nakon pregleda rane, za koju su ustanovili da nije bila probojna i da je dobro sanirana, liječnici (*medici*) zaključili da je uzrok smrti upala porebrice (*pleuritido*) i pluća.³⁰ Presudom od 31. svibnja 1718. počinitelj rane na leđima, postolar Cvjetko Car, osuđen je na svega tri mjeseca zatvora.³¹

U prvom promatranom desetljeću (1711/20) na sudu u ulozi vještaka u 84 postupka izmjenjuje se više brijača različito zapisanih imena, bez određenog redoslijeda. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kada se radi o istoj, a kada o

²⁵ *Doctor Thomas Bogascini, medicus phisicus*, Dubrovčanin iz porodice Bogašinovića. Kao gradski fizik radio je gotovo 60 godina, od 1690. do 1748 (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 69).

²⁶ *Doctor Joannes Dionisius Seisensmith, medicus phisicus* u Dubrovniku od 1706, porijeklom je iz Dalmacije, odakle je bio protjeran, a imanje mu je zaplijenjeno. Čini se da je imao tešku narav, jer je upravo on pretukao prije spomenutu Madu. U dva navrata je bio poslan da liječi bosanskog pašu u Hercegovinu (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 72).

²⁷ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 77, 85v, 91-95v, 270; *Criminalia* (dalje: *Crim*), ser. 16, sv. 6, f. 109v (DAD).

²⁸ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 93v-95v. Izvještaj kirurga Domenica. Vjerojatno se radi o postolarskom šilu.

²⁹ *Doctor Seraphinus Rigoli, olim medicinae practicae professor, medicus phisicus* bio je u dubrovačkoj službi od 1702. do 1722 (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 72).

³⁰ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 95v, nastavak f. 164 i dalje.

³¹ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 93v-95v, 164-168v, 170v; *Crim.* sv. 6, 103v.

različitim osobama. Imena su zapisana kako slijedi: *Andrea, Andrea Nichei, Damiano, Florio, Giovanni, Luca, Matco, Matheo, Mateo Potenza, Michele, Miho, Nicola, Nicola di Fiorio, Paolo Babouich, Paolo di Paoli, Pietro, Pietro Chuscin, Pietro di Simone, Pietro Lupi, Simone, Vicenco*.³² Udio vještačenja brijača u odnosu na kirurge u ovom razdoblju je visok (32%). Najčešće, u 29 postupaka, to je brijač Cvijeto (*Florio*) za koga znamo da je zamjenjivao kirurga u bolnici *Domus Christi* 1717. Njegova je plaća tada iznosila 6 dinara po danu, što je tri puta manje od plaće kirurga. Cvijeto je kasnije zamjenjivao i druge kirurge s plaćom od 12 dukata mjesečno, a 1734. izabran je za gradskog kirurga.³³ Nema podataka da se u međuvremenu negdje školovao, vjerojatnije je kirurško znanje stjecao praksom u dubrovačkoj bolnici. Uvršten je u brijače jer je uz njegovo ime kancelar uvijek zapisivao *barbiere*. Visoki udio vještačenja brijača u ovom razdoblju je vjerojatno posljedica činjenice da je potreba za vještačenjem relativno česta. Broj dostupnih brijača u odnosu na kirurge je visok. Brijač Cvijeto, stalni zaposlenik bolnice *Domus Christi*, povremeno je zamjenjivao kirurga. Brijači, kao i kirurzi, imaju obavezu prijavljivanja rana i ozljeda koje mogu biti posljedicom kaznenog djela. Moguće je i da se suci nisu odlučivali slati iz grada, kada bi to bilo potrebno, jedinog kirurga koji im je u tom razdoblju bio na raspolaganju, a broj dostupnih brijača u odnosu na kirurge je bio visok.

U slučaju trovanja Jele Burinove i njena sina pogačom od raži suci se pouzdaju u to da gradski fizici imaju više medicinskog i toksikološkog znanja od kirurga. Određuju da doktor Serafin pregleda u bolnici dijete otrovane majke i prisustvuje pokusu sa psom, koji je trebao dokazati postojanje otrova u ostatku pogače.³⁴ U slučaju tužbe koju je 9. veljače 1716. podnio Jakov Lukin s Koločepa protiv nepoznatog počinitelja zbog sumnjive smrti djeteta stara 13 dana, doktor Simit i doktor Bogascini poslani su da pregledaju leš i utvrde uzrok smrti dojenčeta. Dijete je nađeno mrtvo u kolijevci s modricama na leđima i stražnjici. Otac navodi da su mu ranije umrla i druga djeca. Doktor Bogascini izvještava da su pregledali modrice na tijelu bebe i da se radi o modricama koje se pojavljuju na mrtvome tijelu kao znakovi smrti. Nije našao nijedan drugi znak koji bi

³² Za ovo razdoblje nemamo podataka o članovima bratovštine kako bismo mogli utvrditi točna imena. Knjiga računa bratovštine brijača sadrži podatke od 1728. do 1810 (*Libretto Entrata della Confraternita Barbieri*, ser. 22. 3, sv. 8, DAD).

³³ 40 dinara je vrijedilo 1 dukat. 6 dinara dnevno iznosilo bi oko 55 dukata na godinu. Jeremić i Tadić su Cvijeta od samog početka uvrstili među kirurge, jer je kasnije zamjenjivao druge kirurge s plaćom od 12 dukata mjesečno, a 1734. izabran je za gradskog kirurga (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 73).

³⁴ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 107-110.

ukazivao na nasilje ni da bi smrt mogla biti djelo vještica (*opera delle streghe*). Zaključuje da je dijete umrlo prirodnom smrću.³⁵

U jednom slučaju se našao na sudu i fizik Claudio.³⁶ Nakon što brijač Nikola nije mogao pomoći otrovanome Izaku Papu, obitelj je pozvala fizika Claudia. Sud ga je ispitivao o razgovoru s umirućim.³⁷

U desetljeću od 1751. do 1760. godine u 123 postupka medicinski je vještak kirurg Cattafio.³⁸ Kirurgiju je izučio radeći u Napulju kao pomoćni kirurg u *Ospedale della Nunziata* i odlazeći na praktične vježbe u *Ospedale dell' incurabili*. Godine 1734. Senat mu je odobrio stipendiju za studij medicine, na molbu oca koji je bio rodom iz Napulja, a živio u Dubrovniku. Cattafio je primljen u službu dubrovačkog kirurga 1741. s godišnjom plaćom od 120 dukata. Relativno mala plaća je vjerojatno posljedica stipendiranja, jer mu je 1748. plaća povećana na 230 dukata. Novčana pomoć za jednogodišnje usavršavanje kirurgije u Bologni odobrena mu je 1761. godine.³⁹

Dubrovčanin, kirurg Ivan Perović koji 1759/60. vještači u 34 postupka, studirao je kirurgiju u Rimu, također uz državnu potporu. U jednom medicinskom uvjerenju iz 1772. sam sebe naziva *publico professore di chirurgia*.⁴⁰ Provodi vještačenja sve do 1798. Te je godine umro. Iz njegove oporuke saznajemo da mu je supruga bila kći dubrovačkog brijača Nikole Pervanija.⁴¹

U dva slučaja teškog ranjavanja 1756. i 1757. godine u Stonu i Gornjoj Vrućici izvještava kirurg Mato Sivrić. Sivrić je bio doseljenik iz Hercegovine, rođen najvjerojatnije u Mostaru kao najstariji sin trgovca Stjepana Sivrića.⁴² Njegovo ime višekratno nalazimo upisano u knjizi prihoda bratovštine dubrovačkih brijača, počevši od 1729. Ne znamo da li se i gdje školovao za kirurga. U oporuci prve žene Ane uz njegovo ime nalazimo zapisano *barberius*, a u kasnijim dokumentima *chirurgus Stagni* (stonski kirurg). Njegov brat Antun je također bio brijač, s radnjom u Dubrovniku.⁴³

³⁵ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 129. Mrtvačke modrice (pjege) nastaju slijeganjem krvi u najniže dijelove tijela zbog gravitacije, ali i zbog povećane postmortalne propusnosti krvnih žila i postmortalnog zgrušavanja krvi.

³⁶ *Doctor Claudius Foresti, medicus phisicus*, u Dubrovniku od 1697. do 1715 (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 70).

³⁷ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 193.

³⁸ *Doctor Georgius Matthaei Cattafio, chirurgus* (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 77).

³⁹ R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 77.

⁴⁰ R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 80.

⁴¹ *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*), ser. 10.1, sv. 88, f. 103v-104, DAD. Jedan od epitropa je dubrovački fizik Ivan Buć.

⁴² Marijan Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808*. Mostar: Biskupski ordinarijat; Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2003: 97.

⁴³ Popis prihoda iz 1728. godine (*Entrata della Confraternita Barbieri*, stranice nisu obilježene). Vlasnici radnje plaćali su jedan dukat kao godišnji doprinos bratovštini.

U ovom razdoblju sva vještačenja mrtvog tijela obavlja kirurg Cattafio. Samo u jednom slučaju suci određuju da očevid s njim izvrši i gradski fizik Pagani,⁴⁴ kada je 3. travnja 1755. stigla obavijest da je mrtva Mada, kći Mate Andrijaševića stara četiri i pol godine. Po povratku s očevida, fizik i kirurg su izvijestili da je dijete bilo lividno po čitavoj periferiji tijela, iz čega su zaključili da je nastupio sveopći izljev krvi iz krvnih sudova (*stravasamento di sangue*) koji je izazvao smrt. To je mogao izazvati ili neki narkotički otrov ili nešto slično, poput neumjerenog ispijanja vina ili rakije. Ispitivanjem svjedoka sud je utvrdio da se radi o nesretnom slučaju. Mala Mada je neopažena popila pola kutla (4 dl) rakije.⁴⁵

Sredinom stoljeća uloga brijača je u odnosu na prvo promatrano desetljeće bitno drugačija. U 15 postupaka sudjeluje 9 brijača, od toga u 13 postupaka svjedoče da su ozlijeđenome stavljali oblog, pustili krv ili prepisali lijek. To su Ivan Andrijin, Antun Sivrić, Nikola Pervani, Šimo Božov, Vlaho Kulišić, Mato Milković, Ivo Bona, Petar Balbi i Antonio Belezza.⁴⁶ Njihovo učešće u ukupnom broju vještačenih slučajeva u ovom razdoblju pada na 8,5%. Moguće je da je učešće brijača smanjeno zbog smanjenog obima posla. Ukupni broj vještačenja u ovom razdoblju u odnosu na razdoblje s početka stoljeća je manji za jednu trećinu, što je omogućilo da većinu posla obave kirurzi. Vjerojatno je i sud okolišao da im povjeri vještačenja, smatrajući da im je stručno znanje nedostavno. Svijest o medicinskom (ne)znanju brijača i potrebu za usavršavanjem možemo prepoznati u njihovim molbama Senatu za novčanu pomoć i odsustvo. Dubrovački brijači u više navrata podnose takve molbe kako bi školovanjem unaprijedili svoje kirurške vještine.⁴⁷

Fizik Pagani u ovom razdoblju vještači u još dva postupka. U jednom od njih 1753. je pozvan u kuću djevojke koja je jako povraćala,⁴⁸ a u slučaju iz 1755. svjedoči o pojavi groznice nakon ranjavanja.⁴⁹

⁴⁴ Fizik *Johannes Baptista Pagani*, studirao je medicinu u Italiji, a u Dubrovniku je bio od 1745. do smrti 1805. (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 78-79).

⁴⁵ *Lam. Crim. sv. 124, f. 64v-68v*. O otrovima u Dubrovačkoj Republici opširno je pisao Zdravko Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, II. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 153-232. U ovom slučaju smatra da je izjava o mogućem trovanju alkoholom pod utjecajem svjedoka prisutnih pri pregledu tijela (Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 227).

⁴⁶ Imena se podudaraju s imenima upisanima u knjigu računa bratovštine (*Entrata della Confraternita Barbieri*).

⁴⁷ Primjerice, brijač *Luca Andreae Nichei*, uz novčanu pomoć Republike, tri je godine studirao kirurgiju u Bologni, od 1724. do 1727 (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju*, II: 75).

⁴⁸ *Lam. Crim. sv. 124, f. 40v*.

⁴⁹ *Lam. Crim. sv. 119, f. 3*.

U tri slučaja prijave silovanja 1753, suci određuju da vještačenju kojim se trebala dokazati defloracija uz kirurga prisustvuju primalje Kata Lazareva i Marija, žena Marka Šuljage. Ne znamo kakva je konkretno bila njihova uloga u postupku vještačenja. U sva tri slučaja izvještaj podnosi kirurg Cattafio, no upada u oči da je izrečen i zapisan u množini.⁵⁰

U desetljeću s kraja stoljeća (1791/1800), kao medicinski vještaci na sudu se pojavljuju kirurzi Lorenzo Giromella, Michele Angelo Roini, Vincenzo d'Alessandro i već prije navedeni Ivan Perović (51 postupak) i Cattafio (jedan postupak).

Kirurg Lorenzo Giromella⁵¹ zaposlen je u Dubrovniku 1772, a 1780. dodijeljeno mu je dubrovačko državljanstvo. Radio je i pod francuskom upravom, gotovo do smrti 1811.⁵² Njegove izvještaje nalazimo u 39 postupaka.

U 40 postupaka izvijestio je sud kirurg Michele Angelo Roini, također talijanskog porijekla. Za vrijeme studija primao je novčanu pomoć od dubrovačke vlade, a kasnije je dobio i dubrovačko državljanstvo. U državnoj službi je od 1791.⁵³

Vincenzo d' Alessandro je stjecao teorijsko i praktično znanje iz kirurgije na sveučilištu u Napulju, a dubrovačka vlada mu je dodijelila novčanu pomoć da nastavi usavršavanje u bolnici *Santa Maria* u Firenci. Zaposlen je kao gradski kirurg u Dubrovniku od 1782, s plaćom od 350 dukata.⁵⁴ U ovom periodu njegovi su izvještaji najviše zastupljeni. Vještačio je u 102 sudska postupka.

Posebno je zanimljiv postupak pred Kaznenim sudom pokrenut 31. svibnja 1791. na anonimnu dojavu da je Stjepan Kosovac ranio Matka Miletića, u kojem je opisan konzilijarni pregled trojice kirurga, ali je oslikano i (ne)povjerenje sudaca prema mišljenju sudskog vještaka. Kako je i Stjepan u napadu ozlijeđen, obojica su prenesena u bolnicu. Kirurzi Perović i Vincenzo d'Alessandro zajedno izvještavaju da su pregledali ozlijeđene, detaljno opisuju rane i prosuđuju da je Miletić životno ugrožen, dok su rane Kosovca bezopasne. No, želeći Kosovca pritvoriti, sud želi preciznije i pouzdanije mišljenje o njegovu zdravstvenom stanju. Sljedeći dan

⁵⁰ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 105; sv. 120, f. 7v; sv. 121, f. 13.

⁵¹ *Doctor Laurentius Giromella, chirurgus* (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju*, II: 81-82).

⁵² *Test. Not.* sv. 91, f. 92-92v. Univerzalne nasljednice su njegove dvije sluškinje iz Konavala, Anica i Marija. Oporučno određuje da se školuje dječak Stjepan, vjerojatno nezakoniti sin koji živi u njegovoj kući.

⁵³ *Michele (Michel-Angelo) Roini, chirurgo* (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 85-86).

⁵⁴ *Vincenzo di Bari, chirurgo*, spominje se u Dubrovniku od 1776 (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 82-83).

pozivaju kirurge Perovića, Vincenza d' Alessandra i Michelea Roinija i svakoga posebno ispituju istim pitanjima kako bi saznali je li Kosovac sposoban za prebacivanje u zatvor i hoće li to ugroziti njegovo ozdravljenje. Kirurzi odgovaraju identično da su zajedno obavili pregled i zaključili da se Kosovac može prebaciti u zatvor pod uvjetom da ga se prilikom prijevoza pokrije, da zatvor ne bude vlažan i da ima dovoljno zraka.⁵⁵ U samo jednom slučaju od 1. siječnja 1800. na sud je pozvan fizik Grgurević.⁵⁶ Nakon što se stanje ozlijeđenog oka pogoršalo, na poziv kirurga Giromella došao je u dom ozlijeđenoga i pregledao ga. Na sudu je potvrdio da je kirurg Giromella ispravno liječio ozlijeđenoga.⁵⁷

Udio brijača u broju vještačenja u zadnjem desetljeću 18. stoljeća pao je na 6%. U 15 postupaka izvještava šest brijača: Ivan Bona, Nikola Resaver, Jeronim Mitrović, Marko Bračević, Ivan Luić i Mato Ferri. S izuzetkom izvještaja o jednom slučaju pokušaja trovanja,⁵⁸ svi njihovi izvještaji opisuju ozljede zbog kojih su puštali krv ozlijeđenima u njihovoj kući⁵⁹ ili u svojoj radnji.⁶⁰

Tablica 1. Distribucija medicinskih vještaka prema struci 1711/20, 1751/60. i 1791/1800. godine

Razdoblje	Kirurzi		Brijači		Fizici		Primalje	
	Broj kirurga	Broj vještačenja	Broj brijača	Broj vještačenja	Broj fizika	Broj vještačenja	Broj primalja	Broj vještačenja
1711-1720	3	179	18	85	4	6	1	1
1751-1760	3	159	10	15	1	3	2	3
1791-1800	5	235	7	15	1	1	/	/

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

⁵⁵ *Lam. Crim.* sv. 195, f. 18v, 21-23v.

⁵⁶ O Mihi Grgureviću vidi: R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 85.

⁵⁷ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 193. Svjedoci, ali i sam ozlijeđeni, izjavili su da je do pogoršanja došlo nakon intervencije jedne žene koja je stavljala na ozlijeđeno oko "slezenu", Iva Ninova koji je na oko stavljao "nekakvu vodu" i "nekoga Vlaha iz Trebinja koji ne liječi čeljad nego konje i volove i ostale živine", koji je na oko stavljao pijavice, rezao britvom i na čelu puštao krv.

⁵⁸ Brijač Nikola poslan je u Luku Šipansku nakon dojave da je otrovan hranom svećenik (*Lam. Crim.* sv. 204, f. 118v).

⁵⁹ Brijač Ivan Bona posjetio je u njenoj kući Mariju, ženu poručnika Karla Magri (*Lam. Crim.* sv. 198, f. 183v).

⁶⁰ Brijač Marko Bračević je u svojoj radnji pustio krv ozlijeđenome Sabljiću (*Lam. Crim.* sv. 210, f. 49v).

Tužitelji, optuženici i svjedoci

Kirurzi, brijači i fizici pojavljivali su se pred Kaznenim sudom u ulogama tuženika, tužitelja ili oštećenog i svjedoka. Iako malobrojni, ovi nam postupci mogu pružiti podatke o njihovu socijalnom i materijalnom statusu, a i o njihovoj naravi. U tri promatrana desetljeća zabilježeno je 17 takvih slučajeva.

U četiri slučaja optuženi su za fizički napad. Dana 29. listopada 1711. Mada, služavka u bolnici *Domus Christi*, tuži fizika Sismita opisujući kako je nosila lijek koji je prepisao doktor Bogascini i kako ju je doktor Simit udario dva puta rukom u glavu i jednom u rame, a onda dva, tri puta nogom u bok odostraga, uslijed čega je prokrvarila iz rodnice i leži u postelji šest dana.⁶¹ Postupak se ne nastavlja, možda zato što je okončan nagodbom, tako da ne znamo je li razlog za ovaj ispad bilo profesionalno neslaganje o liječenju ili privatna netrpeljivost između dva liječnika. Ostali sukobi su se dogodili izvan radnog ambijenta. Anonimnom dojavom sudu od 5. siječnja 1718. pokrenut je postupak protiv brijača Petra Kušina zbog sudjelovanja u tučnjavi.⁶² Petar Dussi (*Dusci*) tuži 25. prosinca 1797. brijača Ivana Bonu da ga je fizički napao i uvrijedio pogrđnim riječima.⁶³ Marija iz Osojnika tuži 9. travnja 1800. brijača Ivana Vitaglianija zbog fizičkog napada rukama i komadom drveta, te uvrede grubim riječima.⁶⁴ Ni u jednom slučaju postupak nije okončan.

U jednom je slučaju brijač Pavao Naracci optužen da nije pristao obaviti posao. Naime, dana 22. lipnja 1797. Louis (*Luigi*) Besson ga optužuje da nije želio obrijati dva stranca u njegovoj kući.⁶⁵ Informacija je zanimljiva utoliko što podsjeća na raznolikost poslova brijača/ranarnika.

Brijač Mate Markov je bio žrtva teškog ranjavanja. Anonimnom dojavom od 1. ožujka 1713. pokrenut je postupak protiv Antuna Masse, vlasuljara, zbog fizičkog napada mačem na brijača zadnjeg dana karnevala. Prema procjeni kirurga Antonija, ozljede po glavi i tijelu koje je brijač zadobio bile su opasne po život. Postupak je okončan, a počinitelj osuđen na mjesec dana zatvora.⁶⁶

Zabilježen je jedan slučaj tužbe i protutužbe zbog uvrede. Dana 28. prosinca 1795. brijač Ivan Bona tužio je postolara Marka Pičetića da ga je uvrijedio grubim riječima i prijetio mu da će mu dati dvije pljuske. Marko je uzvratio

⁶¹ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 34v. Ovaj je slučaj već spomenut u prijavi kirurga Antuna.

⁶² *Lam. Crim.* sv. 69, f. 16v.

⁶³ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 69.

⁶⁴ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 79.

⁶⁵ *Lam. Crim.* sv. 209, f. 144v.

⁶⁶ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 201; *Crim.* sv. 6, f. 51v-52.

protutužbom istoga dana zbog vrijeđanja njega osobno i njegova zanata.⁶⁷ Kazneno djelo uvrede i pokušaja fizičkog napada čekićem predmet je tužbe brijača Ivana dana 10. kolovoza 1798. protiv Vuka Tvrkojevića iz Konavala.⁶⁸

Kirurzi i brijači također sudu prijavljuju štetu na imanju i krađu. Brijač Petar Šimunov tuži 11. ožujka 1711. tri vojnika da su mu kamenjem napala stoku,⁶⁹ a kirurg Vincenzo d'Alessandro 9. listopada 1800. prijavljuje sječu loze na *pergoli*.⁷⁰ Kirurg Lorenzo Giromella 8. siječnja 1795. tuži vojnika Petra Radina zbog krađe u njegovu magazinu koji se nalazio ispod tvrđave Lovrijenac.⁷¹ Anonimnom dojavom od 19. travnja 1711. optužuje se Matko Bobić da je pokrao stvari iz kuće svog gospodara fizika Sismita.⁷²

Kada su kao slučajni prolaznici nazočili pojedinim fizičkim obračunima, kirurzi i brijači su pozivani na sud kao svjedoci. Kirurg Antun Liepopilli svjedoči na sudu o tučnjavi koja je izbila na Pilama 19. ožujka 1718.⁷³ Brijač Cvijeto je 8. rujna 1713. naveden kao svjedok koji je prisustvovao fizičkom napadu sluškinje (*masara*) Barula Caligara na sina tužitelja Nikole Raka.⁷⁴ Brijač Niko Resaver svjedočio 28. kolovoza 1792. u postupku protiv optuženog Ivana Barjaktara za fizički napad na Frana Falconettija,⁷⁵ a brijač Ivan Bona 5. travnja 1793. u slučaju teškog ranjavanja na Placi Luke Antunovog s Pelješca.⁷⁶

Oblik i sadržaj medicinskih vještačenja

Kada mu na bilo koji način stigne obavijest da je počinjen zločin, sud procjenjuje hoće li pokrenuti postupak kako bi ispitao je li dojava istinita.⁷⁷ Iz uvodne formule zapisa nekada je vidljivo da li dojava dolazi od strane kirurga (*come per la relatione del S. Antonio chirurgo*)⁷⁸ ili brijača (*Nicolo barbriere*).⁷⁹

⁶⁷ *Lam. Crim.* sv. 206, f. 153v-154.

⁶⁸ *Lam. Crim.* sv. 211, f. 66v.

⁶⁹ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 89v.

⁷⁰ *Lam. Crim.* sv. 212, f. 191.

⁷¹ *Lam. Crim.* sv. 204, f. 90v.

⁷² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 147v.

⁷³ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 88v.

⁷⁴ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 160.

⁷⁵ *Lam. Crim.* sv. 199, f. 29v.

⁷⁶ *Lam. Crim.* sv. 200, f. 98v.

⁷⁷ O pokretanju kaznenih postupaka opširnije u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 209.

⁷⁸ Kao u već ranije spomenutom slučaju ranjavanja Made Matkove (*Lam. Crim.* sv. 58, f. 31v).

⁷⁹ Dana 24. ožujka 1712. brijač Nikola javio je sudu da se u svom domu nalazi u opasnosti da umre Izak Papo (*Lam. Crim.* sv. 58, f. 193).

Tada se zapis redovito nastavlja detaljnijim medicinskim izvještajem koji se sadržajem ne razlikuje od izvještaja u slučajevima privatnih tužbi.⁸⁰

Ako je prijavu podnijela treća osoba, a postoji saznanje o medicinskom zbrinjavanju, postupak se nastavlja pozivom kirurgu ili brijaču da svjedoči. Dana 20. travnja 1711, nakon dojave nepoznate osobe da su Pavo Lovrov i Pavo Kortezija iz Bosanke ranili u glavu Mihajla Savina, Vlaha, suci pozivaju brijača Cvijeta, koji izvještava da je pregledao jednu laganu ranu kamenom na žrtvinu čelu bez ozljede kosti, koja može biti opasna jer se radi o rani na glavi (*Florio barbiere rifferij hauer accomodato una legier ferita a murlaco Mihailo su la fronte fatta con un sasso senza offesa dell' osso e porta qualche pericolo esser ferito in testa*).⁸¹

Najčešći oblik medicinskog izvještaja nalazi se zapisan kao dokaz u slučajevima fizičkog nasilja neposredno nakon privatne tužbe i popisa predloženih svjedoka (87%). Budući da su pravne norme djelo stupnjevale prema tome je li potekla krv ili nije, kao i je li rana opasna po život, medicinsko vještačenje rana i ozljeda moralo je kompetentno odgovoriti na te upite.⁸² Tekst izvještaja slijedi ustaljeni obrazac: sadrži datum izvještaja, ime i zvanje vještaka,⁸³ ime pregledane osobe, broj i opis rana i ozljeda, anatomsku lokaciju, sredstvo kojim je djelo učinjeno i prognozu prema opasnosti po život.

Za primjer može poslužiti izvještaj zapisan dana 2. siječnja 1711. u postupku po privatnoj tužbi Kate Mihove iz Mrčeva, koji sadrži sve potrebne elemente:

⁸⁰ Na primjer, nakon prijave od 19. srpnja 1720. da je slugi Pavla Gozze razbijena glava slijedi izvještaj brijača Cvijeta da je pregledao ranu na glavi s ozljedom kosti i da procjenjuje da bi mogla biti opasna po život (*Lam. Crim.* sv. 72, f. 121v.).

⁸¹ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 136v.

⁸² U Dubrovačkoj su Republici sve do njena pada formalno bili na snazi pravni izvori nastali još u srednjem vijeku (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 13). U statutarnoj odredbi "O nanošenju udaraca oružjem" za udarce koji su uzrokovali prijelom, krvarenje ili podljev krvi određuje se kazna od 12 perpera, ali ako ne dođe do prijeloma, krvarenja ili modrice, tada je kazna 6 perpera (*Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, prir. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002: VI, 3). Kriterij da li je potekla krv ili nije oslanja se na tadašnje medicinske spoznaje. Teorija, koja se razvila u antičko doba, da se ljudsko tijelo sastoji od četiri osnovna tjelesna soka (*humora*) dominirala je europskom medicinom sve do 19. stoljeća. Prolijevanje krvi narušava ravnotežu tjelesnih tekućina, te je stoga opasnije po zdravlje i život ozlijeđenoga. Opširnije o teoriji humoralne medicine vidi u: Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind, A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: Fontana Press, 1999: 56-58.

⁸³ U svescima *Lam. Crim.* 65-72 u više navrata u tekstu vještačenja nailazimo samo na zvanje vještaka bez imena. U tom je razdoblju (1715 -1720) na sudu vještačio samo kirurg Domenico. Zato je kancelar vjerojatno smatrao suvišnim upisivati i njegovo ime. Tako u slučaju privatne tužbe Trojana Ivanovog Škaprlende protiv Vicka Kusije, podnesene 23. siječnja 1716, S. *Chirurgo* izvještava da ozlijeđeni Trojan ima ranu na glavi s ozljedom kosti učinjenu kamenom, koja je opasna po život (*Lam. Crim.* sv. 65, f. 113v).

“Gospodin Liepopilli kirurg je izvijestio da je pregledao dvije rane na glavi rečene Kate, jednu s ozljedom kosti a druga je obična površinska povreda kosti, učinjena kamenom, te mnoge modrice na licu i modrice i nagnječenja na leđima nastali od udaraca štapom opasni po život...”⁸⁴

U nedostatku prostora, ako je već započeo postupak saslušanja svjedoka, kancelar izvještaje zapisuje i na margini. Među ostalima, stisnutog na margini stranice nalazimo i izvještaj kirurga Giromelle da je 8. lipnja 1799. pregledao ranu na ruci dugu četiri prsta učinjenu oštrim predmetom i da je rana bez opasnosti po ozlijeđenog Privišića, a 22. lipnja na istom se mjestu nastavlja bilješka kojom Giromella izvještava da je Privišić izliječen (*stato licenziato dalla sua cura*).⁸⁵ U knjigama tužbi povremeno nalazimo umetnute izvještaje

Dietro Bartolomeo Di ferite qual mente è Gioan
 Nicolo Lupi è morto ieri dopo 64 giorni che è stato
 ferito, e ciò a causa che la detta ferita è stata
 in aspritas e fatta brutta per i contorni di
 vleni che faceua detto Gioan Nicolo come posson
 resti ficarlo molte persone, ben che da principio
 era in stato da poter guarire; ma ogni più o
 ferito molte cause lo morte per mezzo deli di vleni
 ni il che pensa a tutto ciò resti ficare a die il 18.
 Gioan Nicolo che ha restito più volte, e
 la gente della sua casa lo Pietro di Montefi

Pismena prijava brijača Petra Šimunovog Lupi da je
 Đivan Nikolin Lupi umro 64 dana od ranjavanja⁸⁶

⁸⁴ *Ser Liepopilli chirurgo riferij hauer accomodato a' detta Catta due ferrite in testa una con offesa dell'osso, e l'altra semplice scopertura dell'osso fatte con sasso, e molte lividure su la faccia come anco su la schena lividure e contusioni procedate dalle bastonate e porta pericolo di vita et tantum retulit (Lam. Crim. sv. 57, f. 1-2).*

⁸⁵ *Lam. Crim. sv. 213, f. 50v.*

⁸⁶ Bilješka je prepisana u zapisnik 28. lipnja 1712 (*Lam. Crim. sv. 59, f. 49*).

zapisane rukom na listovima papira s kojih je kancelar prepisivao, što znači da je izvještaj ili poslan ili donesen osobno u pismenom obliku na sud.

Samo rijetko u zapisnicima stoji da su suci ispitivali medicinskog vještaka. Primjerice, 1. lipnja 1791. na sud pozvani kirurg Ivan Perović dolazi dati iskaz. Suci mu postavljaju pitanje zna li zašto je pozvan, što je bilo uobičajeno prvo pitanje u postupku ispitivanja svjedoka. Nakon njegova odgovora da zna o kojem se slučaju radi, suci traže njegovo stručno mišljenje.⁸⁷

Sredstvo izvršenja navedeno je kada je vještak imao izvjesnu predodžbu o tome. U nekim izvještajima određeno je preciznije kao štap, kamen, nož, šake, puška, dok je u drugima opisano kao tupi ili oštar predmet. Jednako tako nisu uvijek zabilježeni i ostaju nam nepoznati mjesto i vrijeme pregleda ozlijeđenoga.

Uspoređujući tekstove izvještaja možemo uočiti da su ozbiljnije ozljede opisane detaljnije. Uz anatomsku lokaciju, izvještaj sadrži i patološko-anatomski opis ozljede. Dana 13. svibnja 1752. kirurg Cattafio opisuje dvije poprečne rane na glavi ozlijeđenog Antuna duge četiri prsta bez ozljede lubanje, kontuziju kralježnice u predjelu vrata i još jednu vrlo veliku na lumbalnim pršljenovima s oštećenjem leđne moždine (... *in testa due ferite da quattro dita trasverse di lunghezza senza offesa dal cranio, e l'altra contusione su la vertebre del collo, e un'altra ben grande su la vertebre de lombi con offesa della spinal medulla...*), koju ocjenjuje opasnom po život.⁸⁸

I u drugim izvještajima, ako ima više ozljeda, vještak svaku posebno opisuje i procjenjuje, uz obrazloženje, prema kriteriju opasnosti po život ili koja je od rana uzrokovala smrt. Tako 30. listopada 1713. kirurg Antun opisuje dvije rane na glavi ozlijeđenog Lovra, učinjene kamenom. Jedna je s otkrivenom kosti (*con scopertura dell'osso*) i stoga predstavlja opasnost po život, a druga ne otkriva kost te je stoga ne smatra opasnom.⁸⁹ Nešto ranije, 8. travnja 1713, isti kirurg Antun opisuje da je u bolnici pregledao tri rane na tijelu Ivana Đuričića. Prva rana se nalazila na desnom ramenu, druga ispod lijeve lopatice, a treća, koju procjenjuje smrtno opasnom, ispod lijevog ramena. Sve su tri rane počinjene nožem. Nakon sedam dana kirurg šalje obavijest da je Ivan umro u bolnici od treće rane.⁹⁰

Pojedinačno opisivanje ozljeda i mogućeg sredstva kojim su ozljede učinjene, kao i procjena težine ozljede, sucima daje smjernice u utvrđivanju istine i mogućnost donošenja što pravednije presude, posebno u slučajevima u kojima

⁸⁷ *Lam. Crim.* sv. 195, f. 21v.

⁸⁸ *Lam. Crim.* sv. 117, f. 118v.

⁸⁹ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 188.

⁹⁰ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 6.

se javlja više počinitelja. Primjerice, u slučaju fizičkog napada na Anicu, sluškinju župnika iz Osojnika, brijač Šimo Božov svjedoči o ozljedama učinjenima oštrim i tupim predmetima, a postupak se nastavlja izjavama svjedoka o zbivanjima toga dana. Presudom od 31. srpnja 1753. počiniteljima se dosuđuju različite kazne, svakome razmjerna ozljedi koju je nanio.⁹¹ Kazna zatvora u trajanju od 6 dana dosuđuje se Baru Violiću, a u trajanju od 4 dana Stjepanu Violiću.⁹²

Ako je ozljeda takva da utječe na radnu sposobnost, vještak također procjenjuje koliko dugo će oštećeni biti nesposoban za posao. U slučaju privatne tužbe Tonka Nikolinog protiv Pava Skorsura od 23. svibnja 1720, prema mišljenju kirurga iščašenje lijeve ruke u ramenu uzrokovat će nesposobnost za rad u trajanju od 40 dana.⁹³

Iako zapisnici ne sadrže obrazloženja sudačkih odluka, iz tijeka suđenja i presude vidljivo je da je mišljenje vještaka uzeto kao dokaz o težini ozljede i posljedicama. Dana 1. siječnja 1800. pokrenut je postupak zato što je u lovu sačmom pogođen u lice krznar Ivan Đurjan. Ozljeda je izazvala obilno krvarenje. Kirurg Giromella izvještava da nema opasnosti po život ozlijeđenoga, a ni za gubitak vida. Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka i nije dovršen ni do 26. veljače 1801, kada kirurg izvještava da je vid ozlijeđenoga oslabljen, da postoji nada u oporavak, ali je zasad nesposoban za rad. Suci donose presudu 12. lipnja 1801. kojom počinitelj krznar Boško Marunović treba platiti Ivanu Đurjanu, krznaru, 12 groša po danu od 31. listopada 1799, počevši od dana kada ga je ozlijedio do dana kad bude sposoban raditi. Uz to mu mora nadoknaditi troškove liječenja.⁹⁴

Kad se ozlijeđeni nalazi u bolnici, vještak višekratno izvještava sud o stanju pacijenta, kako oporavak napreduje, da li je napustio bolnicu ili je možda umro. Primjerice, u slučaju teškog ranjavanja Ivana Vocativa 29. lipnja 1711, kirurg Antun opisuje ranu na lijevoj strani stražnjice, za koju smatra da je učinjena nožem. Zbog dubine rane od jednog prsta ispod kože, procjenjuje da takva rana može biti opasna po život. Nakon dva mjeseca, 24. kolovoza iste godine, javlja sudu da se stanje rane poboljšalo, ali da je ozlijeđeni još uvijek u životnoj opasnosti. Sud 3. siječnja 1712. dosuđuje počinitelju Ivanu Antunovom kaznu od 2 mjeseca zatvora.⁹⁵ Vicko Nikolin

⁹¹ Budući da presude ne sadrže obrazloženje, nemoguće je točno utvrditi na kojim je elementima sud zasnovao presudu (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 242). Kod jednostavnih slučajeva kao što je ovaj, razlika je mogla biti samo u odgovornosti za pojedine ozljede.

⁹² *Lam. Crim.* sv. 119, f. 129; *Crim.* sv. 7, f. 15v.

⁹³ *Lam. Crim.* sv. 72, f. 93v.

⁹⁴ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 7v; *Crim.* sv. 9, f. 63v-64r.

⁹⁵ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 184v; *Crim.* sv. 6, f. 39v.

Ljuboje primljen je u bolnicu 12. ožujka 1711. s ranom iznad lijevog oka i ozljedom kosti glave, koju kirurg Antun kvalificira kao opasnu po život ozlijeđenoga, pojašnjavajući da je to stoga što se rana nalazi na glavi.⁹⁶ Mjesec dana kasnije, isti kirurg izvještava da je ozlijeđenog Vicka otpustio iz bolnice (*licenziato dall' hospedale*). Presudom od 30. travnja 1711. počinitelj je osuđen na tri mjeseca zatvorske kazne, pet mjeseci rada na crkvi Sv. Vlaha i naknadu troškova boravka u bolnici *Domus Christi*.⁹⁷ Dana 24. rujna 1711. primljen je u bolnicu s teškim ozljedama trbuha Ivan Caligaro. Dana 29. rujna kirurg Antun obavještava sud da je ozlijeđeni Ivan umro. Kazneni postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka.⁹⁸

U slučajevima sumnje na ubojstvo provodio se očevid na mjestu gdje je leš nađen. U dubrovačkoj sudskoj praksi taj je zadatak povjeravan kancelaru, koji je upravljao procesnom radnjom, te medicinskom vještaku koji bi obavio pregled leša; pratili su ih zdur ili knežak i vojnici, osiguravajući mirno provođenje svih formalnosti.⁹⁹ Kancelar je opisao položaj umrloga i odjeću u kojoj su ga zatekli. Medicinski izvještaj sadržavao je činjenice relevantne za utvrđivanje uzroka smrti: prisutnost ili odsustvo ozljeda, detaljan opis ozljeda (ako su pronađene) te prosudbu da li se radi o nasilnoj smrti ili nesretnom slučaju. Postupak očevida završavao je obrednim dijelom u kojem bi kancelar tri puta umrloga pitao tko ga je ubio te zaključio da ovaj zbog smrti nije odgovorio.¹⁰⁰

Primjerice, 24. rujna 1712. na sud je stigla obavijest da je Frano Vocationo ubio svoju ženu Mariju. Tri suca,¹⁰¹ kancelar i kirurg Antun odlaze na mjesto zločina, pred trgovinu postolara Đura Vlahovog nasuprot crkvi Sv. Franje, gdje se nalazi

⁹⁶ O procjeni ozljeda i njihovoj prognozi u sudskoj medicini 18. stoljeća opširnije u: Esther Fisher-Homberger, *Medizin vor Gericht, Gerichtmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*. Bern: Verlag Hans Huber, 1983: 293-312.

⁹⁷ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 91; *Crim.* sv. 6, f. 35r.

⁹⁸ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 17v. Počinitelj je *Francesco Napolitano*. Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka na f. 18-23v, 40-44v i dalje, nema presude.

⁹⁹ O zdurima, knežacima i vojnicima u kaznenom postupku vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 93-99.

¹⁰⁰ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 229. U djelu medicinskog vještačenja dubrovačka je praksa bila sukladna praksi u europskim gradovima. Za usporedne podatke provođenja očevida na mjestu zločina za Bolognu u 18. stoljeću vidi: Alessandro Pastore, *Il medico in tribunale: la perizia medica nella procedura penale d'antico regime (secoli XVI-XVIII)*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 1998: 85-87; za Ženevu u 18. stoljeću vidi: Michel Porret, *Sul luogo del delitto. Pratica penale, inchiesta e perizia giudiziaria a Ginevra nei secoli XVIII e XIX*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 2007: 133-218.

¹⁰¹ I u drugim slučajevima suci izlaze iz sudnice. Odlaze na očevid (*Lam. Crim.* sv. 67, f. 114) u bolnicu da ispitaju ozlijeđene (*Lam. Crim.* sv. 66, f. 77), ili ih ispituju u njihovu domu (*Lam. Crim.* sv. 69, f. 93v).

tijelo (*corpus delicti*). Kancelar opisuje da je golo tijelo cijelo prekriveno plahatom. Kirurg je pregledao tijelo i izjavio, a kancelar zabilježio, da se vidi rana od bodeža ili mača u području lijeve dojke ispod klavikule, koja je očito uzrokovala smrt. Kancelar postavlja lešu tri puta pitanje: “Tko te je ranio?”. Kako nije bilo odgovora, kancelar zapisuje da je osoba mrtva. Slijedeći informaciju prisutne Marije, sestre počinitelja, da je ubijena bila gravidna, kirurg pregledava leš i potvrđuje trudnoću između 5 i 6 mjeseci.¹⁰² Nakon ispitivanja svjedoka, Frano je 30. prosinca 1712. osuđen u odsutnosti na kaznu smrti vješanjem.¹⁰³

U sudskim zapisnicima pronađena su mnoga odstupanja od redovite procedure. Očevid na mjestu zločina i pregled leša ponekad obavljaju, bez medicinskog vještaka, suci i kancelar; samo kancelar, lokalni knez, primalja ili brijač sam ili u pratnji zdura.¹⁰⁴ Primjerice, 12. svibnja 1711, po dojavi da je Kata Matina nađena mrtva na Konalu, suci šalju samo Mata brijača da s pažnjom (*con diligenza*) pregleda mrtvo tijelo ima li kakva rana ili drugi trag nasilja koji bi ukazivali na to da se radi o nasilnoj smrti. Brijač odlazi na lice mjesta i po povratku izvještava da na tijelu nije pronašao nikakav trag nasilja. Suci pozivaju svjedoke koji potvrđuju samoubojstvo utapanjem u cisterni.¹⁰⁵

Temeljem sudskog naloga kirurg ili brijač, nekada i više njih, odlaze također pregledati otrovane osobe. Dokaze trovanja pronalaze vizualnim pregledom tijela (kože, noktiju i usne šupljine), pojavom pjene na ustima, prisustvom vrućice i povraćanja te testom izdržljivosti kose žrtve. Ako su postojale indicije da je otrov unesen hranom ili pićem, sumnjivi ostaci su se donosili na sud. Redoviti put kojim su vještaci dokazivali prisutnost ili odsutnost otrova u donesenoj materiji bio je pokus na životinjama.¹⁰⁶ Primjerice, 24. ožujka 1717. Kaznenom sudu stiže obavijest konavoskog kneza da su Petar Kalaš, njegova žena Stane i kćer Mare iz Dunava u Konavlima žrtve kaznenog djela i da se sumnja na trovanje nekom pogačom, koje se očitovalo u naduvenosti, bolovima u želucu i povraćanju, kao što je napisao u pismu knez iz Konavala.¹⁰⁷ Slijedi kneževo pismo u kojem se

¹⁰² *Lam. Crim.* sv. 59, f. 102v.

¹⁰³ *Crim.* sv. 6, f. 46v.

¹⁰⁴ Zdur je gradski službenik koji knezu i vijećima pomaže u izvršenju akata javne vlasti (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 93).

¹⁰⁵ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 160v.

¹⁰⁶ Dubrovačka je sudska praksa u dokazivanju prisustva otrova sukladna praksi u europskim gradovima u 18. stoljeću. O praksi u europskim gradovima vidi: E. Fisher-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 401-406; A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 93-96.

¹⁰⁷ O nadležnosti lokalnih knezova u kaznenoj sudbenosti vidi u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 57-60.

ponavljaju osnovni podaci i donosi više detalja. Pogača je napravljena brašnom iz mlina u Ljutoj, a sumnja pada na Maru, udovu Luke Kalaša. Svjedokinja Mare Ivanova Škifa iz Lovorna izjavila je: “Čula sam od njeke Murlake, da je Mare Kalaš molila za nešto salate za miša... Od prije sam čula rijeti da Vlasi zovu salatu za miša sičan...”¹⁰⁸ Konavoski knez u vrećici, službeno zapečaćenoj žigom Sv. Vlaha, Kaznenom sudu šalje ostatke brašna. Suci u Konavle upućuju brijčača Mata da pregleda *corpus delicti*, a on 6. travnja 1717. podnosi izvještaj da je zatekao Petra i Maru u krevetu, a da je Stana bila dobro i na nogama. Petra je detaljno pregledao i našao mu otečene obje noge iznad stopala i malo oguljenu kožu na dlanu lijeve ruke. Za natečenost tvrdi da može potjecati od vrućice i od otrova bilo koje vrste. Osim toga, Petar se tužio da ga je nekoliko dana peklo u ustima, “bilo mu je ko da mu su ispečena usta”, no Mato je ocijenio da su usta potpuno zdrava. Potegnuo ga je za kosu, držala se čvrsto. Više nije imao vrućicu i bio je izvan opasnosti. Mara je isto bila bez vrućice i kosa joj se čvrsto držala, samo je na lijevom bedru u veličini dlana i pol primijetio mrlje, kao riblje ljuske, za koje je rekao da mogu potjecati od otrova. Od brašna koje je poslao konavoski knez, uz asistenciju brijčača Cvijeta, napravljena je jedna “pečica” tijesta i dana psu kojeg su zatvorili preko noći u tamnicu. Ujutro su ga našli živa i zdrava. Usprkos tome pokus je ponovljen. Od sumnjivog brašna ispečena je pogača i dana istome psu, koji je ponovno bio zatvoren u tamnicu. Rezultat je bio isti. Kako bi bili potpuno sigurni, istome psu su davali više puta jesti suho brašno, ali opet bez posljedica.¹⁰⁹

U slučajevima sumnje na trovanje sa smrtnim ishodom, ako drugim putem ne bi bilo moguće utvrditi uzrok, suci bi donosili odluku o otvaranju leša.¹¹⁰ U praksi to nije bilo uvijek potrebno. Temeljem prijave jednog čovjeka iz Osojnika da je nađena mrtva u svojoj kući Jele Burinova, suci 1717. upućuju brijčača Damjana da pregleda i otvori njezin leš (*osservare et aprire il suo cadavere*) te ustanovi uzrok smrti. Damjan izvještava da se istoga dana poslije ručka uputio u Osojnik sa zdurom Malakurom i tamo našao netom preminulu ženu od oko četrdeset godina kojoj su oba obraza modra, a na usta joj izlazi malo pjene. Svukao ju je i pregledao

¹⁰⁸ Sičan je lokalni naziv za arsen (Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 227).

¹⁰⁹ *Lam.Crim.sv.* 67, f. 220v, također opisao Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 222.

¹¹⁰ Šundrica opisuje otvaranje leša u slučaju navodnog samoubojstva arsenom redovnice s Danača. Leš je otvorio brijčač Dominik u prisustvu kirurga Buzzatija i fizika Marka Florija, koji su konstatali da je arsen bio prilijepljen uz stijenke ventrikula, gdje je izazvao upalu i razaranje. Proces je u ovom slučaju pokrenut 5. svibnja 1744. (*Lam. Crim. sv.* 103, f. 136v; Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 204-205, 227). Pastore opisuje usporedive postupke utvrđivanja uzroka smrti u Bologni obdukcijom koju manualno izvodi brijčač, a stanje unutrašnjih organa pregledavaju liječnici fizici (A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 93-96).

ostale dijelove tijela, ali nije primijetio nikakav drugi znak. Povukao je za kosu i nešto malo kose se iščupalo. Od otvaranja leša ga je odvratio župnik don Stjepan Šuljaga, koji ga je uvjeravao da se Jela otrovala pogačom od raži i da je mačka kojoj su dali jesti te pogače smjesta uginula. Sumnjivi komad je predan zduhu Malikuru da ga podnese Kaznenom sudu. Sutradan je doveden u bolnicu šestogodišnji sin pokojne Jele. Pregledao ga je liječnik fizik Serafin i našao da dijete ima dobru boju i dobar puls, a nije mogao utvrditi kojim je otrovom otrovano. Po njegovu mišljenju, to nije bio pravi otrov (*veneno propriato*), jer bi inače u tri dana umrlo, kao što je umrla i njegova majka. Što se pak pogače tiče, izjavio je poslije pregleda da se ne može ustanoviti je li otrovana ako se s njom ne izvrši pokus na nekoj životinji. Ali, ako životinja i uquine, neće se moći znati o kojoj se vrsti otrova radi. Poslije nekoliko dana, na prijedlog liječnika fizika Serafina, pogača je dana psu, koji je malo poslije uzimanja hrane u četiri navrata povratio više materije nego što je pojeo kruha. Serafin, koji je bio pozvan da promatra psa i povraćenu materiju, izjavio je da se sigurno radi o otrovanoj tvari, ali ne može prepoznati o kojoj se vrsti otrova radi. To što pas nije uginuo ne znači da posrijedi nije bio otrov, jer pas može ostati živ ako povрати arsen koji mu je dan. Po njegovu mišljenju, pas bi sigurno uginuo da nije povratio.¹¹¹

Kao dokaz trovanja Vlahuša Petrov Mordin iz Smokovljana u privatnoj tužbi 21. listopada 1754. protiv Jelke, žene Nikole Dedović, i Petra, njena sina, iz istog mjesta navodi pozitivan učinak protuotrova koji je dobio od brijača iz Stona. Vlahuša je, naime, pošao naplatiti dug i kod tuženih je večerao meso i vino, no pozlilo mu je odmah poslije večere, povraćao je i izbacivao krv na usta, imao je jake bolove i osjećao vrtoglavicu. Nakon što je popio protuotrov (*lincorno*)¹¹² krvarenje se odmah zaustavilo, prestali su i bolovi, samo je ostala slabost. I test s kosom, koji je napravio brijač, pokazao je da se “ona nije čvrsto držala”¹¹³

U slučajevima čedomorstva, za utvrđivanje relevantnih činjenica iz medicinske sfere sud se obraćao i primaljama, koje su svojim znanjem temeljenim na iskustvu mogle pomoći. Vještačenje pregledom novorođenčeta trebalo je odgovoriti na tri pitanja: je li dijete bilo živo rođeno, je li bilo sposobno preživjeti i je li umrlo iz prirodnih razloga ili zbog nasilja.¹¹⁴ Posredno, iz pisma koje je

¹¹¹ Lam. Crim. sv. 68, f. 107-110. Opis slučaja donosi i Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 222-223.

¹¹² *Lincorno* ili *unicorno*, protuotrov za koji se smatralo da potječe od potječe od roga neke neobične životinje. O protuotrovima više u: Z. Šundrica, *Tajna kutija*, II: 229.

¹¹³ Lam. Crim. sv. 123, f. 141v. Postupak nije nastavljen.

¹¹⁴ Nella Lonza, »Two Souls Lost: Infanticide in the Republic of Dubrovnik (1667-1808).« *Dubrovnik Annals* 6 (2002): 101.

sudu poslao lopudski knez 22. lipnja 1716, saznajemo da je u utvrđivanju čedomorstva sudjelovala i jedna primalja. Po saznanju da je pronađeno mrtvo dijete utopljeno u cisterni u vinogradu, knez je odredio da se na mjesto događaja odmah pošalje primalja (*mamana*).¹¹⁵ Po povratku ga je izvijestila da se radi o djetetu rođenom “nakon 9 mjeseci” koje je u trenutku utapanja staro oko dva mjeseca. Tekst nam ne otkriva po kojim znakovima je primalja izvela zaključak o donesenosti ploda i starosti djeteta. Dijete je imalo modrice po rukama i iščašena ramena i cijelo je tijelo bilo slomljeno, što ukazuje na nasilnu smrt.¹¹⁶

Primalje su pozivane i kad je bio potreban pregled u potrazi za dokazima silovanja. Primjer nalazimo u privatnoj tužbi protiv Vicka Boškova 20. srpnja 1753. zbog silovanja Marije, kćeri Klare Vlahove, djevojčice u dobi od 7-8 godina. Suci određuju da kirurg Cattafio i primalja Kata Lazareva pažljivo pregledaju djevojčicu i ustanove da li je došlo do defloracije. Po povratku izvještavaju da su pronašli proširenu vaginu, rastrgane i natopljene krvlju male usne i djevičnjak i na temelju toga prosuđuju da je djevojčica deflorirana (*Habiamo ritrovato la vagina glargata, le ninfe e le caruncoli squarciate e grondanti di sangue da tutto questo giudichiamo, che la medesima sia stata deflorata*).¹¹⁷ Sud prihvaća dokaz, i nakon saslušanja djevojčice i svjedokinje Marije Matkove 30. listopada iste godine, Vicka Boškova osuđuje u odsutnosti na kaznu veslanja na galiji kroz 10 godina i vječni izgon.¹¹⁸

Medicinska vještačenja neredovito sadrže informacije o postupcima liječenja. Izuzetak je relativno često navođenje postupka puštanja krvi kao dokaza kojim medicinski vještak (uvijek se radi o brijačima) potvrđuje postojanje i ozbiljnost ozljede.¹¹⁹ Primjerice, kada je 30. travnja 1793. pokrenut postupak zato što je ozlijeđena kamenjem Pavla, žena Mata Lučića, brijač Girolamo iskazuje na sudu da oštećena ima modrice u području slabina nastale tupim predmetom, te da joj je stoga pustio krv. Suci izjavu prihvaćaju kao dokaz i, nakon saslušanja svjedoka, izriču dvojici Brgačana kazne zatvora od 15 i 10 dana.¹²⁰

Uz puštanje krvi u liječenju modrica, oteklina i nagnječenja, bilo je uobičajeno i stavljanje obloga. Primjerice, 15. studenog 1797. brijač Marko Bračević je u

¹¹⁵ O sudjelovanju primalja i njihovoj kompetenciji prilikom medicinskih vještačenja u slučajevima seksualnih delikata u Bologni, Veneciji i južnoj Švicarskoj opširno u: A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 89-90, 132-144, 161-173, 230-236.

¹¹⁶ *Lam. Crim.* sv. 64, f. 24v.

¹¹⁷ *Lam. Crim.* sv. 120, f. 7v.

¹¹⁸ *Crim.* sv. 7, f. 20r.

¹¹⁹ U trećem promatranom razdoblju puštanje krvi spominje se u 21 od ukupno 235 vještačenja (9%).

¹²⁰ *Lam. Crim.* sv. 200, f. 135.

svojoj radnji (*botegi*) pustio krv, namazao bademovim uljem i stavio oblog preko rebara Luki Sabljicu.¹²¹ Kada su se žalili na bolove, ozlijeđenima su prepisivani lijekovi (*medicamenti*), no nemamo saznanja o kojim se lijekovima radi. Tako je brijač Andrija pregledao 9. siječnja 1711. tužitelja koji se žalio na bolove u prsima uslijed udarca kamenom, pustio mu je krv i prepisao lijek.¹²²

Medicinska vještačenja i trend nasilja

Jedna od pretpostavki za istraživanje kriminaliteta u Dubrovniku u 18. stoljeću je bila da je, s obzirom da su se sredinom stoljeća počele događati bitne promjene u smjeru napretka i blagostanja, u tom razdoblju došlo do pada razine nasilja.¹²³ Distribucija kaznenih postupaka prijavljenih Kaznenome sudu u Dubrovniku po skupinama kaznenih djela potvrdila je tu pretpostavku i pokazala da od početka prema kraju 18. stoljeća udio djela protiv morala raste, udio djela iz koristoljublja pada, dok se udio kaznenih djela protiv života i tijela, s izuzetkom ubojstava, značajno ne mijenja. Budući da se u istom razdoblju broj stanovnika povećao, udio kaznenih djela protiv života i tijela je relativno opao.¹²⁴ Udio medicinski vještačenih slučajeva u sudskim postupcima u kojima je prisutan neki oblik fizičkog nasilja koji bi mogao biti predmetom medicinskog vještačenja (kaznena djela protiv života i tijela: fizički napad, ubojstvo, samoubojstvo, čedomorstvo, silovanje i trovanje) pokazuje trend smanjenja od početka prema kraju stoljeća. U prvom promatranom desetljeću medicinsko vještačenje je prisutno u svakom četvrtom slučaju kaznenog djela protiv života i tijela. Već sredinom stoljeća tek svaki osmi takav postupak sadrži medicinski izvještaj. Taj pokazatelj govori u prilog relativnom opadanju teških oblika nasilja. Kod lakših oblika tjelesnog nasilja sud se sam mogao uvjeriti u postojanje tragova na tijelu žrtve, pa nije bilo potrebno zatražiti izvještaj i "prognozu" od medicinskog vještaka. Vještačenje se tražilo samo kod teških djela, osobito kad ozlijeđeni zbog težine rane nije mogao pristupiti sudu.

Usporednom analizom anatomske lokacije ozljeda i prognoze opasnosti po život prema prosudbi medicinskog vještaka potraženi su dodatni odgovori o promjenama u prirodi i intenzitetu nasilja.

¹²¹ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 49v.

¹²² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 18v.

¹²³ Teoriju po kojoj se u ranom modernom razdoblju globalno mijenjala slika kriminaliteta tako da je tjelesno nasilje uzimalo udjelom i intenzitetom propitivala je na dubrovačkoj sudskoj građi i Nella Lonza (*Pod plaštem pravde*: 109).

¹²⁴ I. Mrđen, A. Prohaska i N. Vekarić, »Ritam zločina«: 277.

Tablica 2: Učestalost medicinskih vještačenja u postupcima u kojima je prisutan neki oblik tjelesnog nasilja (ubojstvo, samoubojstvo, čedomorstvo, fizički napad, silovanje i trovanje)

Razdoblje	Broj svih postupaka	Kaznena djela protiv života i tijela		Medicinska vještačenja	
		Broj	Udio (%)	Broj	Udio u postupcima za kaznena djela protiv života i tijela (%)
1711-1720	2.220	1.043	46,98	264	25,31
1751-1760	2.892	1.343	46,44	175	13,03
1791-1800	4.237	1.913	45,15	250	13,06
<i>Ukupno</i>	9.349	4.299	45,98	689	16,79

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Analiza ozljeda prema anatomskoj lokaciji u sva tri promatrana razdoblja pokazuje da su najčešće vještačene ozljede na glavi. To ne mora nužno značiti da je tih ozljeda bilo najviše, već upućuje na tadašnju percepciju ovisnosti opasnosti ozljede o njenoj lokaciji.¹²⁵ Udio ozljeda na glavi sredinom stoljeća pada za jednu trećinu i, uz neznatan rast, zadržava se ispod polovice svih ozljeda. Kakve su bile te ozljede može se utvrditi iz opisa u izvještaju. Tako su u prvom promatranom razdoblju rane na glavi u većini slučajeva popraćene opisom ozljede kosti lubanje: s otkrivenom kosti (*con la scopertura del' osso*), s ozljedom kosti (*con offesa del' osso*) ili prijelomom kosti lubanje (*con la frattura del cranio*). Sredinom stoljeća samo je jedna rana na glavi

Tablica 3. Analiza anatomske lokacije ozljeda po razdobljima

Predmet vještačenja	Razdoblje					
	1711-1720		1751-1760		1791-1800	
	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)
Glava, vrat	152	47,50	67	40,61	110	41,20
Ruka, rame	60	18,75	30	18,18	78	29,21
Leđa, stražnjica	40	12,50	22	13,33	34	12,74
Prsa, rebra, trbuh	28	8,75	21	12,73	24	8,99
Noga	29	9,06	5	3,03	16	5,99
Cijelo tijelo	11	3,44	20	12,12	5	1,87
<i>Ukupno</i>	320	100,00	165	100,00	267	100,00

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

¹²⁵ E. Fisher-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 295.

opisana “s ozljedom kosti”, dok ne nalazimo rane s ozljedom ili prijelomom kosti lubanje. U trećem razdoblju nema težih povreda kosti glave. Štoviše, dio rana je opisan kao male bezopasne rane (*picole ferite senza pericolo*).

Kvalifikacija ozljede, prognoza medicinskog vještaka u tekstu medicinskog izvještaja izražena je u nizu izraza koji predviđaju posljedicu po zdravlje i život ozlijeđenoga; od procjene da je ozljeda bez značaja (*senza consideration*), bez ikakve opasnosti (*senza alcun pericolo, senza pericolo*), nije opasna po život (*non porta pericolo di vita*), ponekad opasna po život (*qualche pericolo di vita, pericolo di vita*), do procjene da je ozljeda smrtna (*pericolo della morte, giudico mortale, pericologgissima di morte*). U prvom razdoblju u čak 35% medicinskih izvještaja ozljeda je označena kao opasna po život, u sredini stoljeća taj postotak pada na 4% ozljeda, a na kraju stoljeća samo 2% pregledanih ozljeda prema mišljenju vještaka predstavlja opasnost po život ozlijeđenoga (tablica 4).

Tablica 4. Kvalifikacija ozljede prema prosudbi medicinskih vještaka u slučajevima fizičkog napada

Razdoblje	Ukupan broj vještačenja	Vještačenja u kojima su ozljede označene kao opasne po život	
		Broj vještačenja	Udio (%)
1711-1720	249	88	35,34
1751-1760	157	7	4,46
1791-1800	235	5	2,13

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Zaključak

Medicinska vještačenja zapisana u knjigama tužbi dubrovačkog Kaznenog suda predstavljaju vrijedan izvor za istraživanje pravne, medicinske i socijalne povijesti. Unatoč nedostatnoj rječitosti za razumijevanje postupaka prikupljanja dokaza iz medicinske sfere, svojom brojnošću ipak omogućavaju rekonstrukciju sudske i medicinske prakse u Dubrovniku u 18. stoljeću.

Zbog odsustva bilo kakvih obrazloženja sudačkih odluka, utjecaj medicinskog vještačenja na tijek kaznenog postupka, donošenje presude i visinu kazne moguće je samo posredno utvrditi u pojedinačnim slučajevima.

Pri utvrđivanju činjenica u dokaznom postupku sud se obraćao onima koji su mu svojim stručnim znanjem i iskustvom mogli pomoći. Kako se najveći broj medicinskih vještačenja odnosi na vještačenje rana i ozljeda, očekivano

je i najveći broj vještačenja kirurga i brijača. Vještačenja brijača na početku stoljeća su brojna i ravnopravna s vještačenjima kirurga, kako sadržajem tako i vrstom, ali se vremenom broj njihovih vještačenja bitno smanjuje. S dolaskom više školovanih kirurga u Dubrovnik sredinom stoljeća, suci su dobili mogućnost obraćati se onima u koje su imali više povjerenja, a uz to su kirurzi bili na državnoj plaći pa im je svjedočenje na sudu bila obaveza. Fizici stupaju na sudsku scenu samo rijetko. U posebno osjetljivim slučajevima suci su tražili drugo mišljenje, pri čemu se može uočiti hijerarhija struke. Nakon iskaza brijača pozivani su kirurzi, nakon mišljenja kirurga traženo je mišljenje fizika. U čitavom nizu slučajeva suci su naredili izvršenje obdukcije. U slučajevima čedomorstva i silovanja sud je priznavao kompetentnost primalja. Iako malobrojni, sudski postupci u kojima se kirurzi, brijači i fizici pojavljuju u ulogama tuženika, tužitelja ili svjedoka mogu pružiti podatke o njihovom socijalnom i materijalnom statusu, a i o njihovoj naravi.

Smanjena učestalost medicinskih vještačenja u slučajevima fizičkog nasilja već u drugom promatranom razdoblju od 1751. do 1760. govori o smanjenju broja težih ozljeda za čiju je procjenu potrebno stručno mišljenje. Prognoze medicinskih vještaka o posljedicama po zdravlje i život ozlijeđenih i tekstualni opisi ozljeda jasno potvrđuju da su udarci postajali prosječno manje snažni i ozlijeđenima nanosili manje opasne ozljede. Time je potvrđeno da je u Dubrovniku sredinom 18. stoljeća zaista došlo do povijesne promjene u intenzitetu fizičkog nasilja.

THE EXPERTISE OF SURGEONS AND BARBERS IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF EIGHTEENTH-CENTURY DUBROVNIK

NEDA KOVAČIĆ

Summary

Medical expertise recorded in eighteenth-century books of the Dubrovnik Criminal Court represents a valuable source for the study of legal, medical and social history.

Due to the short style of the verdict, not provided with legal arguments, the impact of medical expertise on the Court's final decision or penalty can only be determined indirectly, through the study of individual cases.

In establishing the facts, the court addressed those whose expertise and experience could be of assistance. As the bulk of the medical questions regarded wounds and injuries, it is not surprising that the majority of expert opinions were furnished by surgeons and barbers, and not by physicians. At the beginning of the eighteenth century, the expert evaluations of the barbers abounded, and in terms of content and typology hardly differed from the expert opinions of the surgeons, but later they became less frequent. With the arrival of better trained surgeons in the mid-century, it was upon the judges to choose a skilled expert of their confidence. In addition, the surgeons received a state salary, so that their expertise in court was a part of their duty. Physicians were rarely called to the court. In especially sensitive cases the judges sought second opinion, exhibiting thus the hierarchy of the profession: the barbers were usually summoned first, then the surgeons, and finally the physicians. In a number of cases, the judges ordered autopsy to be carried out, while in the cases of infanticide and rape, the court acknowledged the competence of midwives.

Although few in number, court procedures in which surgeons, barbers and physicians appear in the roles of defendant, prosecutor or witness provide information about their social and material status, as well as their personal life.

Lesser need of medical expertise in cases of physical violence already witnessed in the period 1751-1760 may be accounted by a decrease in the number of severe injuries for which expert opinion was required. The prognosis given by the medical experts and their descriptions of injuries clearly show a declining trend in heavy injuries, too. This confirms the assumption that Dubrovnik in the mid-eighteenth century saw a historical turnover in the intensity of physical violence, probably in correlation with the increasing economic and social welfare.